

Kutyaélet

CHARLIE, AZ OPTIMISTA SZISZIFUSZ

Akárki hasonlította is a némafilmek Chaplinjét, a Charlie-figurát Kafka K. urához, a gondolatársítás találó: ugyanaz a botorkálás az idegen, ellenséges külvilágban, ahol a személyek egy felfoghatatlan és mindent leigázó gépezet személytelen csavarjai, a tárgyak fellázadnak és kísértetiesen önálló életet élnek, az intézmények és hatóságok pedig számlálhatatlan fejű sárkányok, minthogy minden levágott fej helyébe kettő nő. K. úr e világ belső tereit részesíti előnyben: a hivatali folyosókat, irodákat, várótermeket, általában a várakozások teremt; Charlie kedvenc porondja az utca. Mindketten a város szülöttei: az ember nélküli természet csak kivételesen jelenik meg világukban, ők abban az embertelen természetben keresnek kibúvót, lehetőséget a létezésre, amelyet a legutolsó sörtőcsáig vagy rendőrgombig az ember alkotott meg. Vállalkozásuk — a túlélés — kilátástalan kaland, legalábbis erre vall az a szívós, pátosztalan és kudarcos küzdelem, amelyet a percről percre rájuk zúduló véletlenekkel vívnak. Csakhogy K. úr szemében e véletlenek egy kibogozhatatlan, rosszindulatú hatalom tervszerű cselvetései, és ezért a tusa végkifejletét illetően nem táplál illúziókat; Charlie viszont még sosem látott, egyedi akadályoknak fogja fel a lábakat vagy köveket, amelyekben

megbotlik, és ezért bizakodva tápázkodik fel: optimista Sziszifusz. K. úr számára az élet zsugorodó haladék, és minden akadály után úgy érzi: mozgástere tovább szűkült. Charlie minden akadály után, amelyen túlvergődött, kitáruló világot lát maga előtt. Az országút, amelyen a *Modern idők* végén eltávolodik tőlünk, a végtelenbe vezet.

Ez az optimizmus Chaplin népszerűségének egyik előfeltétele. Irigylésreméltó népszerűség ez, példátlan és egyedülálló: egyrészt mert megszünteti a „tömegkultúra vagy elitkultúra” torzító, de szinte mindenki más számára elkerülhetetlen alternatíváját, hiszen Charlie-ban minden műveltségi szint és társadalmi tapasztalat megtalálja a maga élvezetét; Charlie mesehős, elvarázsolt világban, legkisebb fiú, aki folyvást szerencsét próbál, a népművészet naivitását sugározza egzakt technikai eszközökkel. Másrészt osztatlan sikere intellektuális és művészi kompromisszumok nélkül bontakozott ki, sőt, éppen e kompromisszummentesség talajából sarjadt. A világ elképesztően rosszul van berendezve; Charlie kiszolgáltatottsága égbekiáltó. Léte a gazdagabbak és erősebbek szeszélyétől függ, a tárgyak — rosszindulatú manók — a körmére koppintanak, hatalmas kerekek közt csúszsan, rejtelmes célzatú gépezetben,

amely a természeti törvények megfellebbezhetetlen hatalmával uralkodik fölötte. Ha csak távolról is feltűnik a Hatóság, egyenruhában vagy civilben, gyanakodva vagy gyanútlanul, máris tudja minden néző: Charlie pillanatokon belül bajba kerül. Ő az egyetlen, aki nem sejtí ezt. Anynyira a jelenben él, hogy minden következő pillanat a meglepetés erejével tör rá; ebben gyökeresen különbözik K. úrtól, aki állandóan fortélyos — noha eleve kilátástalannak ítélt — terveket sző. Charlie-t természetesen eltorzítja ez a végletes jelenben-élés: nem lázad, nem törí fejét a világ feladványain, és minthogy a dolgok rendjét megváltoztathatatlanak tudja — vagy inkább: érzi, éli át —, ösztönösen alkalmazkodik a létért való harc kíméletlen szabályaihoz: habozás nélkül szétlökdösi a munkanélküliek tömegét, hogy ő jusson be a gyárba; az utcán talált csecsemő látán első gondolata nem a szánalomé és a gondoskodásé, hanem az, hogy miként veszthetné el feltűnésmentesen a nemkívánt csomagot. De mivel e spontaneitás abban is meggátolja, hogy a jövőjére gondoljon, és biztosított létet csikarjon ki magának, az adott pillanatok lehetőségei közt folyvást megfélekedzik a létért folytatott harc kegyetlen sugallatairól: ha végre álláshoz jut — mondjuk éjjeli őr lesz egy nagy áruházban —, akkor nem ennek megtartására gondol, hanem inkább tortákkal tömi társnőjét, majd görkoresolyázni kezd. A gazdag embernek nem a vagyonát akarja megkaparintani, hanem csak egy szivarját, amely ott van a kezeügyében. Társnőjének magától értetődő természetességgel segít a szökésben, még akkor is, ha emiatt első sikereinek színhelyéről kell elmenekülnie. Így hát éppen a személyes perspektíva teljes hiánya nyit olyan távlatot benne, amely túlmutat minden torzuláson és romlásra. Az ésszerűen megszervezett, érdekeken és erőszakon alapuló világ ésszerűtlen és emberellenes — Charlie spontánul elfogadja ezt a világot, de éppilyen spontánul túl is lép rajta erkölcsileg, mert nem hajlandó, vagy nem képes részt venni e világ — és

ezen belül: saját élete — folyamatos és tervszerű építésében. Pontosabban: a döntő pontokon mindig közbejön valami. Az érdek logikájához ösztönösen alkalmazkodó Charlie egyszer csak olyan választás elé kerül, amelyben — éppilyen ösztönösen — egy magasabbrendű logikának engedelmessé kell: az éhesnek ennie kell, a gyereket pedig nem helyes bepottyantani a csatornába.

Ez az ösztönösség elsősorban ötletekben élheti ki magát. Az ötlet az az eszköz, amelynek segítségével Charlie a maga torzán is sugárzó emberségét felvonultathatja a világrend ellen. Az egész figura ötletmozaikból áll össze. Így hát Chaplin művészetében az ötlet sorsdöntő jelentőségű: minden pillanatra kell jutni valamilyen meglepetésszerű fordulatnak, mulatságos findzsacsaknak. Charlie spontánul cselekszik; de maga is a világ spontán cselekvéseinek áldozata. Az alkotó legfontosabb ábrázolási módszere és a hős legfontosabb emberi tulajdonsága termékenyen és ritka szerencsével egyesül itt: az ötlet az a finom zsilippenge, amelynek nyomán „a törvény szövedéke mindig fölfeslik valahol”.

Charlie ötletei a pillanat váratlanul kínálkozó lehetőségeiből táplálkoznak; Chaplin ötletei pedig azokat a váratlanul kínálkozó lehetőségeket aknázzák ki, amelyeket a film — ez az új művészet vagy játék, vagy pénz- és örömforrás — kínál. A „Nicsak, mit tudok én” büszkesége, a felfedező álmélkodó gyönyörűsége ragyog ki a Charlie-filmek minden kockájából. A technika még nem a rutinnak, hanem az ihletnek a tárgya, trükkjei még nem artisztikus öncélok, hanem az életadó ötlet szolgálai és megvalósulásai. Ez a naivitás és öröm megismételhetetlen, Charlie utolsó kalapbillentésével örökre elbúcsúzott tőlünk. Kárpótolhatjuk magunkat hanggal, színnel, árnyaltabb filozófiával, szervezettebb kompozícióval. De közben keserűen tudjuk: a filmnek mint népművészetnek vége, a mesehős eltűnt, az országot nem hozza többé vissza.

Eörsi István